

MERKEZÎ BOSNA'DA TOPRAĞA DAYALI SOYLU KESİMİN DOĞUŞU

York NORMAN

Özet

Bu çalışma, Saraybosna ve etrafının 1463'te fethinden sonra Osmanlılar'ın önceden var olan Bosnalı tarımsal soylu tabakasını yavaş yavaş asimile ettikleri konusundaki başat düşüncüyü sorgulamaktadır. İsa Bey'in büyük ölçüde Bosnalı olmayan yeniçeriler ve etnik Türkler'den oluşan Osmanlı hudut birliklerinin, eski soylu kesimin yerini aldıklarını tartışmaktayım. Bu tür bir değişiklik bölgedeki en stratejik askeri atamaların özellikle ikisi için geçerlidir: merkezi Bosna garnizonlarının timar sahibi üyeleri ve yerel olarak atanmış büyük ölçüde düzenli olmayan toprak sahipliğinin (çiftlikler) askeri hizmet karşılığında verildiği askeri/idari memuriyetlerden oluşan eşkencilerdir. Gerçekten de Osmanlılar Bosnalı soyluları kendi aralarına seçmeyi kabul ettiler. Fakat Osmanlılar bu göreceli az bulunur durumlarda daha az öneme sahip garnizon olmayan timarları bahşettiler. Her ne kadar bu eyaletteki atamaların Osmanlı yönetimini pekiştirmek mahiyetinde önemli bir sembolik değeri olsada, miras yoluyla gelecek kuşaklara intikal etmiyordu. Böylece, Bosna toplumunun imparatorluğa dahili daha çok küçük soylular (voynuklar ve akıncılar), ve genelde köylülerle sınırlıydı.

Anahtar kelimeler: Osmanlı tarihi, Bosna, Askeri tarih, Çiftlik, Timar

The Birth of Central Bosnia's Agrarian Elite

Abstract

This paper challenges the dominant notion that the Ottomans gradually assimilated the pre-existing Bosnian agrarian elites after the conquest of Sarajevo and its environs in 1463. I argue that İsa Bey's Ottoman frontier forces, largely made up of non-Bosnian janissaries and ethnic Turks fundamentally displaced older elites. This change was particularly true for two of the most strategic military post-holders in the area---the timar-holding members of Central Bosnia's garrisons and the eskencis, locally appointed military/administrative officials who were granted largely unregulated land holdings (ciftliks) in return for military service. The Ottomans did indeed admit select Bosnian nobles into their ranks. But the Ottomans granted the less critical non-garrison timars in these relatively rare instances. Although these appointments had an important symbolic value in consolidating role in the province, they were not hereditary. Thus, the integration of Bosnian society into the empire was much more limited to the gentry (voynuks and akıncis) and the peasantry at large.

Keywords: Ottoman history, Bosnia, Military history, Ciftliks, Timars

Bugüne kadar araştırmacılar Osmanlı'nın merkezi Bosna'yı 1463'te feth etmesini genellikle mevcut tarımsal elitlerin yavaş yavaş asimile edilmesine bir örnek olarak gördüler. Ćiro Truhelka'dan Peter Sugar'a uzanan Balkan tarihçileri Sultan II. Mehmet'in fetihten sonra Bosna üst tabakasını büyük bir ölçüde bütünüyle yerinde bıraktığını iddia ettiler.¹ Osmanlı narrative kayıtları, mevcut tahrir defterleri ve Avrupa seyahatname literatürü ve diplomatik belgeleri temelde olmak üzere çalışan yakın dönem tarihçileri örneğin Halil İnalçık, Nedim Filipovic, Adem Handzic ve Behija Zlatar 1463'ten 1908'deki Habsburg ilhakına kadar Bosnalı elitlerinin kesintiye uğramadan uzanan bir sürekliliği ifade eden Bosna milliyetçiliği tezinden uzak kaldılar.² Bunun yerine, yukarıdaki tarihçiler Osmanlılar'ın yerli asilzadeleri yavaş yavaş timar üzerine dayalı ya da toprak ve gelirden oluşan kiralama üzerine dayalı standart toprak düzenine entegre ettikleri sorusunu sordular.

Bununla birlikte, Osmanlı fethi ve yerli elitlerle olan ilişkisinin yeniden dikkatli bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi daha öncesinde tartışıldan daha ziyade özünde toplumsal, ekonomik ve dinsel değişimi ifade eden bir örnek olduğu hakkında tartışmaktayım. Açık olarak ifade etmek gerekirse şunu ümit ediyorum ki merkezi Bosna bölgesi olan Saray'ı ihtiva eden doktora çalışmam, 1463'te Bosna'yı işgal eden Osmanlı kuvvetlerinin nasıl kale garnizonlarını ele geçirerek mevcut yüksek tabakayı hemen hemen tamamıyla yerlerinden ederek, daha az seviyedeki asilleri ve gentry'i yerli güçlere dahil ederek Osmanlılar'ın köylüler arasındaki yönetimini sağlamlaştırdığını göstermeye çalışacak. Bu iddialarımı, kapsamlı bir şekilde incelenen halihazırdaki on beşinci ve onaltıncı yüzyıllardan 1530'a kadar olan Saray bölgesine ait Osmanlı idari kaynakları mesela tahrirler, kanunnameler, fermanlar ve tarih yazıcılarının kayıtları üzerine temellendireceğim.³

¹ Ćiro Truhelka, *Die Geschichtliche Grundlage der Bosnische Agrarfrage*, Sarajevo: Sarajewoer Tagblatt, 1911; Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman rule, 1354-1804*, Seattle: University of Washington Press, 1977.

² Nedim Filipović, "O nastanku posjeda muslimanskog plemstva (Asilzade Müslüman tasarruf sahipleri hakkında)," *Pregled*, 5, Sarajevo, 1953, s. 386-393; Adem Handžić, "O širenju islama u Bosni a posebnim osvrtom na srednju Bosnu (Bosna'da ve özellikle de merkezi Bosna'da İslam'ın yayılması hakkında)," *Prilozi za Orijentalni Filologiju*, 41 (1991), s. 37-52; Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest," *Studia Islamica*, Paris (1954), s. 103-129. İdem., "Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na." *Belleten X* (1958), s. 67-108; Behija Zlatar, "Širenje islama i islamska kultura u Sarajevo i okolini (İslam ve İslam kültürünün Saraybosna ve etrafında yayılması)," *Prilozi za Orijentalni Filologiju*, 41 (1991), s. 253-268.

³ Merkezi Bosna Sancağı'na ait İcmal Tahrir Defterleri (1472) İstanbul, İstanbul Belediye Kütüphanesi, No. 0-76; Merkezi Bosna Sancağı İcmal Defterleri (1485), İstanbul, Başbakanlık Arşivi, TD No. 18; Merkezi Bosna Sancağı İcmal Defterleri (1516), İstanbul, Başbakanlık Arşivi, TD No. 56; Bosna Sancağı Mufassal Tahrir

Osmanlı orduları bölgedeki lüks gümüş ticaretini ele geçirme umuduyla ilk olarak 1450'lerde merkezi Bosna'ya saldırıya geçtiler. Bu ticaret on altıncı yüzyılın ortasından ve sonundan itibaren Amerikalardan gelen gümüş taşkımindan önce Akdeniz ekonomisine değerli metal akışını hazır bir miktarda temin etti. Osmanlı güçleri, Üsküp'te yerleşik kuzeye doğru mülklerini genişletmek isteyen güçlü bir savaşçı olan İsa Bey'in komutası altında ve Sultan II. Mehmed'in gözetimindeki yeniçerilerden oluşan Osmanlı sınır birliklerinden oluşturuldu. Her iki kumandanın farklı çıkarları olduğu halde, İsa Bey büyük bir ölçüde özerk hudut bölgesi yerleştirmek istedi. II. Mehmed yeni ele geçirilen toprakları merkezi yönetime direkt olarak dahil etmek istedi. Görünüşe göre, dikkatli bir denge kurulmuş gibidir. II. Mehmed'in güçleri merkezi Bosna'da bir dizi büyük kale garnizonları ele geçirecek ve zamanla İsa Bey'e kendi bölgesel üssünü geliştirmesine izin verilecektir. Bu iskan, zamanla Bosna'nın başkenti olan Saray Bosna haline geldi.

Bu plan herşeyden evvel geleneksel olarak yerli aristokrasi için bir güç makamı olan merkezi Bosna'nın stratejik dağ kalelerine el koyması üzerine yoğunlaştı. Osmanlılar bu garnizonları yeniçerilerle değiştirmeyi amaçladılar. Müslüman olarak din değiştiren yeniçeriler sultana sadıktılar fakat aynı zamanda yerli koşulların da oldukça farkındaydılar. Osmanlılar, Bosna halkının diğer bölümleriyle özellikle köylülerle ve ayrıcalıklarını korumak için mücadele eden pek çok küçük soylu (gentry) –voynuk olarak da bilinmektedirler-- ile ittifaklar kurmaya çabaladılar. Osmanlılar bu guruplara daha iyi bir yaşam -- daha güvenilir bir gelir, az bir vergi ve belki imparatorluğun servetinden bir hisse-- istimalet ya da barındırma olarak adlandırılan bir politika sözünü verdiler. Bosna'nın son kralı olan Stjepan Tomaseviç'ten Papa II. Pius'a Kasım 1461'ten gönderilen bir mektup bu noktayı canlandırmaktadır:⁴

Krallığımda Türkler pek çok kale inşa ettiler ve köylülere karşı oldukça sıcakkanlılar. Onlara katılacak her köylünün özgür olacağına dair söz verirler. Köylüler zekaları ile aldatmanın farkında değiller ve özgürlüğün sonsuza kadar süreceğini düşünürler. Bu tür yalanlarla yanıltılan bu insanlar eğer senin desteğinin arkamda olduğunu görmüyorsa bana karşı ayaklanmaları

Defterleri (1489), İstanbul, Başbakanlık Arşivi, TD No. 24; Merkezi Bosna Sancağı İcmal Tahrir Defterleri (1520), İstanbul, Başbakanlık Arşivi, TD No. 57; Merkezi Bosna Mufassal Tahrir Defterleri (1528-1530).

⁴ Franz Babinger. *Mehmed the Conqueror and his time* (translated from the German by Ralph Manheim; edited, with a pref., by William C. Hickman) Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1978, s. 216.

oldukça mümkündür. Köylüler tarafından terk edilmiş kodamanla kalelerinde uzun süre varlıklarını sürdürememektedirler.

Şurası açıktır ki köylülere söz verilen özgürlük aslında Osmanlılar'ın soylu ayrıcalığını kötüye kullanmayı ortadan kaldıran garantisi ve onlara önemli miktarda toprak sahibi imtiyazlığı bahşetmektir. 1463 seferinden sonraki on yıllarda, Osmanlılar merkezi Bosna köylülerine baştina verirler. Bir tür ekilebilir toprak olan baştina üçüncü guruplara satış ya da miras yoluyla geçebilir.

Benzeri bir düzenleme sözü voynuklar için verildi. 1516'da Osmanlı Bosnası için hazırlanan ilk eyalet kanunnamesinde şunu görebiliriz: “Hiç kimse küçük soylulara (gentry) --voynuklar--ve atları üzerinde zorla bir yük empoze edemez. Müslüman hükümdara olan hizmet dışında onlara hiç bir iş yüklenemez. Tanrı hükümranlığı kıyamet gününe kadar korusun! Hizmetlerini barış zamanlarında bile yerine getirmelerine izin ver. Toprakları (baştina) ile ilgili alışlagelmiş ve olağanüstü her türlü vergi feshedilsin. Defterde tanımlandığı üzere tanzimat mahiyetinde sabit bir miktarı imparatorluk hazinesine ödesinler.”

Tarihçiler, bununla birlikte Osmanlı'nın böl ve yönet şeklindeki stratejiyi kullanmadaki başarısını kabul etmekte tereddüt ederler –özellikle fetih öncesinde kale üzerine temellendirilmiş tarımsal asilzadeleri ortadan kaldırma konusunda.—Bu tarihçilerin çoğu, gelir kayıtlarını detaylı bir şekilde incelemektense Halil İnalçık'ın yaratıcı makalesi “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na”da vardığı sonuçları kabul ettiler. Bu makale, pek çok Bosnalı asilzadenin toprak üzerindeki önceki haklarını fetihten sonraki yıllarda timar olarak muhafaza etmelerine izin verildiğini iddia etmektedir. İnalçık'ın ulaştığı sonuçlar büyük bir ölçüde Hersek için düzenlenen gelir kayıtları üzerine dayalıdır. Hersek en fazla tartışma konusu olan merkezi Bosna'nın gümüş madenlerinden uzak bir bölgedir.⁵ Bunun aksine, Osmanlılar'ın fetihten hemen sonra çok az sayıda timar bahşettiklerini buldum. Mesela, merkezi Bosna'da ki ilk Osmanlı garnizonu olan Hodided ve fetihten daha öncesine giden Saraybosna'nın hinterlandındaki baş kalede yirmi üç garnizon üyesinden sadece iki kişinin yerli bağlantıları olduğunu görmekteyiz –Müslümanlığı kabul eden bu kişilerin “Rayko” ve “Vlah” gibi yerli takıları isimlerinde kullanmaktadırlar. İlk üyeler arasında Hristiyanlar yoktur. Takip eden beş kayıta Hodided garnizon üyeleri arasında yerli bağlantıları olan sadece üç durumdan söz edilebilir. Garnizon timar sahiplerinin büyük çoğunluğu yeniçeri dönmeleridir. Bunların çoğunluğunun farklı bir bölgeden geldiklerine işaret edilir (Örneğin, Sirozlu Hamza, Sofyalı Mustafa). Öte yandan, bir garnizon

⁵ İnalçık, “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na.” Belleten X (1958), s. 67-108.

timarının babadan oğula geçtiği nisbeten çok az sayıda belirgin durumlar vardır.⁶

Osmanlılar ne zaman ki diğer tarz elit toprak tasarruf haklarını yani garnizon olmayan timarları ve yerli olarak tayin edilmiş çiftlikleri bahsettiklerinde benzeri bir model takip etti. Osmanlı'nın yerli asilzadelerle olan bağlantılarını gösteren en şaşırtan kanıt 1472 yılında yirmi üç adet garnizon olmayan timar sahiplerinden altısında görülebilir. İlk olarak "Mehmed Pavli" örneğini göz önünde bulundurmalıyız. Mehmed Pavli erken 1450lerde Osmanlılar'a gönüllü olarak boyun eğen Pavlovic ailesinin bir parçası olabilir. İkinci bir örnek 1471'de Bosna Kralı vekilinin oğlu olan Pisak'a garnizon olmayan bir timar tayin edilmesidir. Pisak'ın fetih öncesi elitin bir üyesi olduğu iddiası tarih yazıcıları tarafından da pekiştirilmiştir. Tarih yazıcıları,sefer sırasında Bosna Kralı'nın teslim olmasında Pisak'ın rolünden söz ederler. Osmanlılar,Pisak'a fatihlerin orduları arasında bir yer ödül olarak vermiş olabilir.⁷

1472'de garnizon olmayan timarların Vlah Hamza'ya, Akıncı Yusuf'a, Voynuk Mestur'a ve gayri müslim Felim'e verilmesinde örneklerinden anlaşılacağı üzere diğer daha az önemli yerli kişilerin aynı şekilde ödüllendirilmiş oldukları görülmektedir. Bu tayinler,her halde Osmanlı otoritelerine olan hizmetlerinden dolayı ödüllendirilen yerli göçebe ve milislere verildi.⁸

Bu kanıt, Osmanlılar'ın yerli Bosnalı unsurları yeni Osmanlı eliti içerisine dahil etmek için en azından sembolik bile olsa gösterdikleri çabaları ifade etmektedir. Bu, özellikle yukarıda sözü edilen timar sahiplerinin hiç birisi kendilerine tayin edilen timarları belirli bir süre ellerinde tutmadıkları için asillerin sürekliliği hakkında yeterli bir delil teşkil etmiyor. Mesela, kayıtlarda "Bosna Kralı vekili'nin oğlu Pisak"ın aynı yıl içerisinde öldüğü ve timarının da "Yeniçeri İsmail'in oğlu"na geçtiğinden söz edilir.⁹ Bununla birlikte garnizon olmayan timarların büyük bir çoğunluğu fethi takip eden on yıllarda Müslüman olarak doğan fakat fetih öncesi asillere gittikleri saptanamayanlara verildi. Daha sonraki bu timar sahiplerinin pek çoğu yeni yerli Müslüman elitlerin bir parçasıydı. Bunu ilk olarak 1485 ve 1489 kayıtlarında garnizon olmayan timar sahiplerinin yaklaşık olarak üçte birinin sipahi, lonca birliği, yerli kadı ve

⁶ Merkezî Bosna İcmal Defterleri (1455, 1472, 1485, ve 1516).

⁷ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (tr. by Nihal Atsız). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 1970, s. 185-188; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela* (The Bosnian Paşalık: its development and legal divisions). Sarajevo: Svijetlost, 1981 (1rst ed., 1957), s. 35-37. İcmal defteri (1472), fol. 23, 64.

⁸ İcmal defteri (1472), fol. 64.

⁹ *Ibid.*

alimlerin oğulları olarak isimlendirildiklerini görmekteyiz.¹⁰ Bu eğilim devam eden defterlerde artacaktır.

Saray bölgesinde toprağa yerleşmiş yeni Osmanlı elitleri arasındaki üçüncü temel kategori eşkencilerdir. Yerel olarak atanmış askeri ve idari memurlar olarak eşkencilere askeri hizmet ve ufak sabit bir ücret karşılığında büyük bir ölçüde düzenli olmayan çiftlikler bahşedildi. 1472, 1485 ve 1489 kayıtlarının başlangıç bölümlerinde yüksek şerefle kaydedilen bu Müslüman gurupların arasında çok az yerli kökenliler vardı(1472’de 0/22, 1485’de 4/33, 1489’da 1/15).Saray bölgesindeki ve komşu Bosna krallığı topraklarındaki eşkencilerin çoğunluğu ile İsa Bey’in taraftarları arasında bağlantı kurulabilir. Görünüşe göre mülklerini sürekli olarak muhafaza edebildiler.¹¹ Çiftlik sahipleri olarak defterde kayıt edilen yeni eşkencilerin kayıtlarda izini takip edebilmek çok zordur. Çünkü kayıtlar hangi mahallede olduklarını açık ve net bir biçimde söylememektedir. Bununla birlikte, açık olan nokta şudur ki, yeni çiftlik sahipleri devam eden kuşakların asilzade müslümanların bir parçasıdır. 1485’de tüm Bosna sancağında liste edilen 293 çiftlikten 45’i askeri ünvanlarla (yani 7 adet bey, 5 adet hobeş, 4 adet voyvoda, 4 adet merd, 2 adet çeribaşı, 2 adet kethüda, bir adet çelebi, 2 adet silahdar, 2 adet ağa, 2 adet subaşı, bir adet akıncı ve bir adet çasnigar) kişilere verildi. Yirmisi şehir meslekleri, resmi ya da dinsel memuriyetler altında kayıt edildi (16 adet çeşitli meslekler, bir adet hoca, bir adet kadı ve bir adet katib).¹²

Merkezi Bosna’nın timar ve yerel olarak atanmış mülk sahiplerinden genel olarak üç sonuç çıkarabiliriz. Birincisi başlangıçtan itibaren toprak tasarruf eden yeni Osmanlı elit tabakasının bünyesindeki üç gurup tamamıyla büyük ölçüde Müslüman’dı. Bu özellikle garnizon birlikleri ve mülk sahipleri için geçerlidir. Bu her iki gurupta Saray bölgesinde ilk iki on yıllarda Osmanlı yönetiminde başat bir konuma sahiptiler. İslam’a yönelik bu din değiştirmeleri sadece Bosna’ya özgü olmayan imparatorluk boyunca uygulanan büyük ölçüde yeniçeri kazanımının bir parçasıydı.

İkincisi, araştırmacılar toprağa yerleşik erken Osmanlı elitinin fetih öncesi Bosnalı asalet sınıfına olan bağlarını çoğunlukla abarttılar. Eski Bosnalı asilzadelere verilen garnizon olmayan timarları ihtiva eden çok az sayıdaki örnekler fetihten hemen sonraki yeni düzeni desteklemeye yardım eden büyük bir ölçüde sembolik diyebileceğimiz tavırlardan ibarettir. Bu İncalcık’ın yerel Hristiyan elitlerin Hersek’e dahil edilmesi hakkında göstermiş olduğu güvenilir delilin karşıtıdır. Hersek, garnizonları olmayan, ve din değiştirmenin Saray

¹⁰ İcmal defterleri (1485, 1489).

¹¹ *Ibid.*

¹² İcmal defteri (1485).

bölgesi ya da merkezi Bosna'ya nazaran daha yavaş tecrübe edildiği bir bölgedir.¹³

Üçüncüsü, bu üst tabakanın çoğu Bosna kökenli değildir, ve etnik miraslarını tam olarak ispat etmek oldukça zordur. Saray bölgesinde gelir ve toprak sahibi pek çok eski köleler ve yeniçeriler gayri müslim kökeninden gelmektedirler, defterlerde Balkanlar'da geldikleri yerler kayıt edilmiştir. Toprak sahibi pek çok elit bununla birlikte Müslüman idi ve kolaylıkla Vardar Vadisi, Doğu Bulgaristan ve imparatorluğun diğer Müslüman bölgelerinden gelebilirlerdi. Böylece, Saray bölgesindeki toprağa yerleşik elitlerin “doğal bir süreklilik” ihtiva ettikleri iddiası tartışmalıdır.

¹³ İnalçık, “Stefan Duşan,” s. 81-82; 91; 96-97.

Kaynakça

- Aşıkpaşazade, (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (tr. by Nihal Atsız). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BABINGER, Franz, (1978). *Mehmed the Conqueror and his time* (translated from the German by Ralph Manheim; edited, with a pref., by William C. Hickman), N.J.: Princeton University Press, Princeton.
- FILIPOVIĆ, Nedim, (1953). "O nastanku posjeda muslimanskog plemstva (Asilzade Müslüman tasarruf sahipleri hakkında)," *Pregled*, 5, Sarajevo.
- HANDŽIĆ, Adem, (1991). "O širenju islama u Bosni a posebnim osvrtom na srednju Bosnu (Bosna'da ve özellikle de merkezi Bosna'da İslam'ın yayılması hakkında)," *Prilozi za Orijentalni Filologiju*, 41, s. 37-52.
- İNALCIK, Halil, (1954). "Ottoman Methods of Conquest," *Studia Islamica*, Paris.
- İNALCIK, Halil, (1958) "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na." *Bulleten X* s. 67-108.
- SUGAR, Peter, (1977). *Southeastern Europe under Ottoman rule, 1354-1804*, University of Washington Press, Seattle.
- ŠABANOVIĆ, Hazim,(1981) *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela* (The Bosnian Paşalık: its development and legal divisions). Sarajevo: Svijetlost.
- TRUHELKA, Čiro, (1911). *Die Geschichtliche Grundlage der Bosnische Agrarfrage*, Sarajewoer Tagblatt, Sarajevo.
- ZLATAR, Behija, (1991). "Širenje islama i islamska kultura u Sarajevo i okolini (İslam ve İslam kültürünün Saraybosna ve etrafında yayılması)," *Prilozi za Orijentalni Filologiju*, 41 s. 253-268.